

CĂLĂTORI STRĂINI DESPRE CREȘTEREA ANIMALELOR ÎN MOLDOVA ÎN SECOLELE XVI—XVIII

MIHAI LAZĂR

Fără să aibă consistența și veridicitatea documentelor de arhivă, relatările călătorilor străini constituie, de bună seamă, o sursă de informare indispensabilă pentru cunoașterea complexă și detaliată a istoriei popoului nostru. Din păcate, procesul de depistare, publicare și investigare a acestei categorii de izvoare istorice s-a înfăptuit neunitar și într-un ritm lent¹. Primul istoric român care a încercat o valorificare globală a informațiilor oferite de călătorii străini a fost Nicolae Iorga. Lucrarea sa monografică, *Istoria românilor prin călători*², s-a dovedit a fi pentru o

1 Jean Louis Carra, *Histoire de la Moldavie et de la Valachie avec une dissertation sur l'état actuel de ces deux Provinces*, în N. T. Orășanu, *Istoria Moldovii și a României*, București, 1857; V. A. Urechia, *Codex Bandinus. Memoriu asupra scrierii lui Bandini de la 1646*, București, 1895; N. Iorga, *Călători, ambasadori și misionari în țările noastre*, București, 1899; Pavel de Alep, *Călătoriile patriarhului Macarie de Antiohia în țările române (1653-1658)*. Traducere de Emilia Cioran, București, 1900; A. d'Hauterive, *Memoire sur l'etat de la Moldavie en 1787*, București, 1902; N. Iorga, *Știri despre veacul al XVIII-lea în țările noastre, după corespondențele diplomatice străine*, I, 1700-1750; II, 1750-1812, București, 1909, extras din „Analele Academiei Române”, Mem. Sect. Ist., Seria II, tom. XXXII; Gh. Călinescu, *Alcuni missionari catolici italieni nella Moldavia nei secoli XVII e XVIII*, în *Diplomatarium Italicum*, II (1925), p. 1-223; Idem, *Altre notizie sui missionari catolici nei Paesi Romeni*, în op. cit., (1930), p. 305-514; C. C. Giurescu, *Le voyage de Niccolò Barsi en Moldavie 1633*, Paris—București, 1925; N. Iorga, *Voyageurs françois dans l'Orient européen*, Paris, 1928; Idem, *O nouă descriere a Moldovei în sec. al XVIII-lea, de un suedez*, în „Revista Istorică”, XVI (1930), nr. 1-3, p. 1-28; nr. 3-4, p. 85-102; Andrei Antalfy, *Călătoria lui Evlia Celebi prin Moldova în 1659*, în „Buletinul Comisiunii istorice a României”, XII, 1932, p. 5-56; Fr. Babinger, *Robert Barge, Un voyageur anglais dans les pays roumains du temps de Basile Lupu (1652)*, în „Analele Academiei Române”, Mem. Sect. Ist., seria II, tom. XVII (1935—1936), p. 141-189; Idem, *O relațiune neobservată despre Moldova sub domnia lui Antonie vodă Ruset*, în „Analele Academiei Române”, Mem. Sect. Ist., seria III, tom. XIX (1937), p. 109-136; P. P. Panaitescu, *Călători poloni în țările române*, București, 1930; Maria Găzdaru, *Dimitrie Găzdaru, Călători și geografi italieni în secolul XVII. Referințele lor despre țările românești*, în „Arhiva”, XLVI (1939); Gh. Pascu, *Călători străini în Moldova și Muntenia în sec. al XVIII-lea: Carra, Bauer și Struve*, Iași, 1940; G. Ghinulescu, *Pietro Deodato e la sua relazione sulla Moldavia (1641)*, în *Diplomatarium Italicum*, IV (1939), p. 75-135; Gheorghe Gh. Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1947 ș.a.

2 N. Iorga, op. cit., vol. I—IV, București, 1928—1929.

bună perioadă de timp un util instrument destinat cunoașterii istoriei economice a țărilor române, în evul mediu. Inițiativa întreprinsă în ultimii ani, de publicare sistematică, într-o concepție unitară, a mărturiilor călătorilor străini în colecția, *Călători străini despre țările române*, din care au apărut pînă în prezent șase volume³, a deschis orizonturi noi cercetării istorice cu caracter economic. Unii autori ai acestei valoroase colecții, ca : Paul Cernovodeanu⁴ și M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru⁵, au valorificat deja, parțial, baza informațională a relațiilor de călătorie. Dar, relațiile de călătorie constituie un teren fertil de investigații pentru categorii diverse de cercetători, întrucît, conținutul lor abundă, deopotrivă, în date cu caracter istoric, lingvistic, toponimic, etnografic, geografic și agronomic.

Cunoscuți, de obicei, sub numele generic de călători străini — misionarii catolici, protestanți, ortodocși și musulmani, negustorii, militarii și diplomații din diferite țări europene și asiatice — aflați pe meleagurile românești din anumite interese, sau fiind doar în trecere spre alte țări, ne-au lăsat un număr impresionant de relații de călătorie. Ele conțin știri interesante despre istoria politică, economico-socială, militară, culturală și religioasă a românilor din toate provinciile istorice. O pondere însemnată dețin capitolele referitoare la ocupațiile agricole ale poporului nostru. Veniți din locuri caracterizate printr-o anumită dezvoltare economico-socială și călăuziți de concepții proprii în această privință, călătorii străini au intrat în contact în spațiul carpato-dunărean cu realități noi, sensibil deosebite de cele întâlnite în țările lor de baștină. Relațiile de călătorie au redat, cum era și firesc, într-o viziune inedită, particularitățile vieții agrare la români în timpul orinduirii feudale.

Cutreierînd Moldova de la un capăt la celălalt ori numai anumite ținuturi, călătorii străini au constatat peste tot caracterul agrar al economiei țării, materializat într-o îmbinare specifică a celor două ocupații de bază : cultura plantelor și creșterea animalelor. Structura mediului geografic (relief, vegetație, hidrografie, condiții de sol și de climă), densitatea demografică relativ scăzută, nivelul tehnic al uneltelor agricole, numeroasele invazii străine ș.a., au imprimat agriculturii moldovene o orientare, cu precădere spre sectorul zootehnic. În linii mari, călătorii străini au sesizat corect această realitate, înfățișînd creșterea animalelor drept îndeletnicirea economică principală a locuitorilor Moldovei. În această privință, ei au încercat să ne ofere cîteva argumente referitoare la repartiția vegetației, tipurile de așezări satești din unele zone ale Mol-

3 M. Holban, M. M. Alexandrescu — Dersca Bulgaru, P. Cernovodeanu. *Călători străini despre țările române*, I (1968), II (1970), III (1971), IV (1972), V (1973), VI (1976), București, Editura științifică (în continuare se va cita, *Călători străini*).

4 *Societatea feudală românească văzută de călători străini (sec. XV—XVIII)*, Ed. Academiei, București, 1973 ; Idem, *Țările Române în viziunea călătorilor englezi (a doua jumătate a secolului al XVII-lea și primele decenii ale celui de al XVIII-lea)*, în „Studii și materiale de istorie medie“, VI, 1973, p. 111-114.

5 *Economia agrară a Țării Românești și Moldovei descrisă de călătorii străini (sec. XV—XVII)*, în „Studii — Revistă de istorie“, 21, 1968, nr. 5, p. 851-857.

dovei și tehnicile de exploatare a pământului arabil. Referirile la cadrul geografic, cuprinse în notele de călătorie, conțin observații interesante cu caracter general despre întinderea pădurilor, terenurilor înierbate și a pământului arabil. Analiza globală a informațiilor geografice ne conduce la constatarea că cea mai mare parte a teritoriului Moldovei era acoperită de păduri, pășuni naturale și finețe⁶, în timp ce, pământul arabil era relativ restrâns și repartizat, cu deosebire, în zonele din centrul și sud-estul țării. Străbătînd regiunea dintre Carpați și Prut, călătorii străini au rămas impresionați de „măreția” și întinderea „nesfîrșită” a pădurilor, de mulțimea „pajiștilor frumoase” și a „dealurilor împădurite”, care ofereau condiții prielnice pentru creșterea animalelor. Informațiile furnizate de: Anton Verancsics⁷, Blaise de Vigenère⁸, Trifon Korobeinikov⁹, Robert Bargrave¹⁰, Bernardino Quirini¹¹, St. Raicevich¹² ș.a. cu privire la pădurile și pășunile din vestul și centrul Moldovei concordă cu datele conținute de izvoarele documentare, narative și cartografice interne ale vremii. Cît privește partea estică a țării — de la Prut și pînă la Nistru — Anton Verancsics ne relatează că se întindea „toată într-un șir nesfîrșit de cîmpii”, fiind puțin populată¹³. Existența unor întinse zone pentru pășunat, cît și numeroasele și distrugătoarele invazii străine, au determinat pe locuitorii acestor locuri să se ocupe mai mult cu creșterea animalelor și mai puțin cu cultivarea pământului. Preponderența îndeletnicirii creșterii animalelor asupra cultivării pământului, la nivelul întregii țări, ilustrată de majoritatea călătorilor străini este pusă în evidență și de nivelul tehnic al muncilor agricole. Importantă activitate agricolă a locuitorilor — aratul pământului necesita utilizarea unui mare număr de animale de tracțiune, bovine și cabaline. Antonio Maria Graziani¹⁴ și Paul de Alep¹⁵ au văzut țărani moldoveni arînd pământul cu pluguri trase de cîte 5-6 perechi de boi, realitate confirmată și de unele reprezentări picturale de pe pereții unor biserici din Bucovina¹⁶. Acest lucru ilustrează faptul că, activitatea de creștere a animalelor mari de jug era nemijlocit legată de lucrarea pământului arabil. Un factor deloc neglijabil, ce a influențat dezvoltarea celor două ramuri de bază ale agriculturii a fost starea precară a căilor de comunicație. După cum bine se știe, cultivarea pământului este condiționată de existența unor drumuri

6 Vezi și Vasile Neamțu, *La technique de la production céréalière en Valachie et en Moldavie jusqu'au XVIII-e siècle*, Editura Academiei, București, 1975, p. 27-33.

7 *Călători străini*, I, p. 401-404.

8 *Ibidem*, II, p. 641.

9 Gheorghe Gh. Bezviconi, *op. cit.*, p. 35.

10 Fr. Babinger, *Robert Bargrave, un voyageur anglais dans les Pays Roumains du temps de Basile Lupu (1652)*, în *loc. cit.*, p. 144-148 și 186.

11 *Călători străini*, IV, p. 36.

12 *Osservazioni storiche, naturali e politiche intorno la Valachia e Moldavia*, Napoli, 1788, p. 35.

13 *Călători străini*, I, p. 402.

14 *Ibidem*, II, p. 381.

15 *Ibidem*, VI, p. 299.

16 Vasile Neamțu, *op. cit.*, p. 130-133.

pentru înlesnirea transportului utilajelor și produselor agricole. Dar, nu de puține ori, călătorii, deplasându-se prin țară pe rutele principale de circulație au întâlnit drumuri impracticabile, cu „noroi gros care ajungea până la genunchii oamenilor“, iar alteori, chiar „până la pieptul cailor“¹⁷. Ne dăm ușor seama, cam în ce stare se aflau căile de circulație cu caracter secundar, destinate să mijlocească legătura dintre diferite părți ale hotarului satului sau între unele localități învecinate. Deși cultura plantelor s-a extins considerabil în sec. al XVII-lea și al XVIII-lea, ea continua să rămână totuși pe planul al doilea. Călătorii din secolul al XVIII-lea și începutul celui următor, menționează că suprafața cultivată era încă redusă în raport cu pășunile și finețele. Manzi¹⁸, Charles de Peyssonnel¹⁹, John Bell d'Antermany²⁰, La Motraye²¹, R. G. Boschovich²², St. Raicevich²³, Wenzel von Brongard²⁴, J. L. Carra²⁵, Alex. de Langeron²⁶, W. Wilkinson²⁷, exagerând evident, dau cifre fanteziste cu privire la suprafața cultivată, mergând chiar până la raportul de 1/40 din teritoriul țării.

Cei câțiva factori amintiți de noi mai sus, puși în evidență de relațiile de călătorie, au influențat, în bună măsură, nivelul tehnic al agriculturii în întreaga epocă medievală, condiționând dezvoltarea extensivă a creșterii animalelor.

Toți călătorii străini din secolele XVI—XVIII, indiferent din ce țară provin sau ce ocupație aveau în viața din toate zilele, călătorind prin Moldova au remarcat, în primul rând numărul impresionant de animale mari și mici. Existența unor întinse zone înierbate în păduri, a poienilor, iamașurilor și finețelor cu iarbă subțire, de bună calitate, au constituit condiții de bază pentru creșterea extensivă a animalelor. În secolul al XVI-lea, Georg Reicherstorffer²⁸, Antonio Maria Graziani²⁹, Anton Ve-

17 Călători străini, VI, p. 30 și 59.

18 *Diplomatarium Italicum*, I, p. 165.

19 *Observations sur les Peuples barbares qui ont habité les bords du Danube*, Paris, 1765, p. 238.

20 *Relation de mon voyage de St. Petersbourg a Constantinople*, în Th. Codrescu, *Uricarul*, XXIV, p. 217.

21 N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, II, p. 119.

22 *Giornale di un viaggio da Constantinopoli in Polonia*, Bassano, 1784, în Th. Codrescu, *Uricarul*, XXIV, p. 254 și urm.

23 *Osservazioni storiche, naturali e politiche intorno la Valachia et Moldavia*, Napoli, 1788, p. 35.

24 Gheron Netta, *Expansiunea economică a Austriei și explorările ei orientale*, București, 1931, p. 158.

25 *Histoire de la Moldavie et Valachie avec une dissertation sur l'etat actuel de ces deux Provinces*, în N. T. Orășanu, *op. cit.*; Gh. Pascu, *op. cit.*

26 Gh. Bezviconi, *op. cit.*, p. 155.

27 *Tableau historique, géographique et politique de la Moldavie et de la Valachie*, Paris, 1821, p. 68.

28 „Moldova crește cai turcești și moldovenști, cît și foarte buni cai „asturconi“ și alte soiuri în mare număr“. Domnii erau constrînși însă de sultani să nu admită scoaterea liberă a cailor din țară. Georg Reicherstorffer afirmă că Moldova trebuia să însoțească tributul anual datorat turcilor de un număr de 50 de cai dintre „cei mai de soi și mai ageri“ (*Călători străini*, I, p. 199).

29 „Din Moldova deci se scoate acea mulțime de boi din a căror carne se hrănesc nu numai popoarele vecine ale Ungariei și Rusiei, ci și ale Poloniei, Ger-

rancsics³⁰, Blaise de Vigenère³¹, Martin Literatul³², Henry Cavendish³³, François de Pavie³⁴, Georgio Tomasi³⁵, Bernardino Quirini³⁶, scriu admirativ despre numărul „denecrezut“ al animalelor cornute mari și mici și al cailor, de pe urma creșterii cărora locuitorii țării realizau cele mai însemnate venituri.

Pentru secolul al XVII-lea, mărturii despre modul de creștere a vitelor și numărul impresionant al acestora întâlnim la : Charles de Joppécourt³⁷, Giovanni Botero³⁸, Giovanni Antonio Magini³⁹, Niccolò Barsi⁴⁰, Pietro Deodato Bakšić, Paul Beke⁴², Marco Bandini⁴³, Filip

maniei, ba pînă și ale Italiei și mai ales, cei din orașul Venetia. Pe acești boi venețieni îi numesc boi ungurești și preferă carnea lor celorlalți de același fel“ (*Călători străini*, II, p. 381).

30 Caii moldovenești sînt mărunți, dar „răbdători la trudă și la foame, fără să ceară multă îngrijire, mai ales dacă sînt adăpați“ (*Călători străini*, I, p. 419).

31 *Călători străini*, II, p. 638 și 641.

32 *Ibidem*, p. 247.

33 *Ibidem*, III, p. 296.

34 În ținuturile din Bugeac, bogate în pășuni, se găseau „mulțime mare de vite“ (*Călători străini*, III, p. 180). Autorul descrierii menționează îmbrăcămintea specific românească : căciuli, cojoace și opinci din piei (*Ibidem*, p. 181).

35 Locuitorii din Moldova și Țara Românească „au din belșug animale de tot felul...“, ei slujindu-se pentru munca cîmpului de bivoli din care au o mulțime“ (*Călători străini*, III, p. 672-673).

36 *Călători străini*, IV, p. 36.

37 Locuitorii din regiunile de la șes cresc „vite de tot felul și chiar bivoli, de care se slujesc în loc de boi sau cai la cultura pămîntului“ (*Călători străini*, IV, p. 383).

38 *Călători străini*, IV, p. 575.

39 Descriind regiunile de stepă ale Moldovei, remarcă belșugul „de cai foarte buni“ și „boi foarte mari“ (*Călători străini*, IV, p. 587).

40 Moldova era bogată „în vaci prea frumoase, precum și cai“ (*Călători străini*, V, p. 81).

41 „Provincia este bogată... în vaci, boi, oi, unt ; cresc cai foarte frumoși și de preț, iar la turci sînt de mare preț, caii moldovenești“ (*Călători străini*, V, p. 233). Călugărul trecînd prin diferite orașe menționează și animalele ce existau în gospodăriile locuitorilor : la Galați, „boi, vaci și alte patrupeze“ ; la Bîrlad — „grîne și vite“ ; la Huși — „cai“ ; la Iași — „cirezii multe de boi, oi, vaci, cai“ ; la Cotnari — „locuitorii se ajută mult cu vînzarea vitelor, boi, vaci, oi, cai“ ; la Suceava — „vitele sînt multe și mai de soi, fiind aproape de munte“ ; la Baia — se cresc multe animale „cărora le pîrște muntele“ ; la Tg. Neamț — sînt multe vite „deoarece au pășunile trebuitoare“ ; la Săbăoani — „mai ales boi și cai“ ; la Roman — sînt boi, oi și vaci ; la Bacău — „nu lipsesc vacile, boii și oile“ ; la Troțuș — este pomenită extragerea sării cu niște roți cu ajutorul cailor. Locuitorii din jur „sînt obligați să dea pe rînd cai cu care să scoată sarea și să aducă lemne“ (*Ibidem*, p. 226-249). După cum se poate constata, în trecerea sa prin diferite orașe, Pietro Deodato Bacšić nu uită să amintească de fiecare dată bogăția de vite.

42 Iezuitul de origine maghiară este pur și simplu impresionat de mărimea și frumusețea vitelor : „Această regiune produce cai foarte buni, oi și boi, atît de mari, încît dacă cineva nu i-ar vedea cu ochii, abia ar da crezare celui ce i-ar povesti despre ei“. De asemenea, pomeneste de creșterea porcilor (*Călători străini*, V, p. 276).

43 Autorul este de părere că numele orașului Iași ar proveni de la un păstor care-și păștea bôii pe acest loc (*Călători străini*, V, p. 237). Ținuturile erau bogate în oi și boi, arătîndu-se că un singur boier ar fi avut 24.000 oi (cf. N. Iorga, *Is.oria românilor prin călători*, I, p. 322).

Masson du Pont⁴⁴, Evlia Celebi⁴⁵, De la Croix⁴⁶ ș.a. De obicei, ca și în veacul precedent, aprecierile călătorilor din secolul al XVII-lea sînt globale, oferind detalii în plus doar în privința modului de creștere a animalelor pe marile domenii domnești, boierești și mănăstirești.

În secolul al XVIII-lea, informațiile sînt mai abundente, iar călătoria au o anumită înclinație spre discutarea diferențiată a anumitor laturi ale îndeletnicirilor agricole. Cea mai mare parte a descrierilor acestei perioade aparțin unor persoane instruite, legate direct sau indirect de viața economică. La Motraye⁴⁷, R. G. Boschovich⁴⁸, St. Raicevich⁴⁹, Fr. I. Sulzer⁵⁰, J. L. Carra⁵¹, Alex. d'Hauterive⁵², Charles de Peyssonnel⁵³, Erasmus von Weissmantell⁵⁴, Hacquet⁵⁵, Andreas Wolf⁵⁶, fac referiri generale despre mediul geografic, repartizarea cantitativă a terenurilor pentru cultura cerealelor și a celor cu vegetație furajeră, abundența de animale : oi, boi, cai și porci. Călătorii acestei perioade, fiind mai bine informați asupra realităților economice la nivelul întregii structuri

44 Autorul descrierii afirmă că Moldova avea multe pajiști unde pășteau oile, boii și caii de rasă superioară, animale foarte mult solicitate pe piețele europene (N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, II, p. 55).

45 Andrei Antalffy, *Călătoria lui Evlia Celebi prin Moldova în 1659*, în loc. cit., p. 5-56 ; scriind despre mulțimea și frumusețea vitelor din Moldova, Evlia Celebi afirma : „Numai Allah știe numărul animalelor de acolo“ (*Călători străini*, VI, p. 485).

46 N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, II, p. 58.

47 *Ibidem*, p. 119.

48 Ogoarele, potrivit părerii acestui călător, erau puțin cultivate, bogăția de bază a țării constituind-o vitele. Boscovich laudă „extraordinara mărime a animalelor cornute care se găsesc în toată Moldova“. Anual se vindeau aproximativ 200—300.000 de oi și 40.000 de boi la un preț mic. (*Giornale di un viaggio da Constantinopoli in Polonia*, Bassano, 1784, în loc. cit., p. 259).

49 În Moldova și Țara Românească ar fi existat în timpul său patru milioane de oi, la un preț de 1—2 lei oia. Domnia Moldovei strîngea numai din oierit 170.000 lei (St. Raicevich, *Osservazioni storiche, naturali e politiche intorno la Valachia e Moldavia*, p. 35-40).

50 Prin informațiile pe care le furnizează se dovedește a fi un bun cunoscător al realităților economice din țările române. Sulzer face aprecieri privind numărul de animale, a prețurilor acestora, a dărilor, în special a oieritului, considerînd că și boierii erau impuși la această dare, dar aveau peste 400.000 de oi scutite (*Geschichte des transalpinischen Dacien*, Wien, 1781, cf. N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, II, p. 233).

51 *Histoire de la Moldavie et de la Valachie avec une dissertation sur l'état actuel de ces deux Provinces*, în op. cit.

52 *Memoire sur l'état de la Moldavie en 1787*, București, 1902.

53 *Traté sur le commerce de la Mer Noire*, II, Paris, 1787, p. 198-199.

54 N. Iorga, *O nouă descriere a Moldovei în secolul al XVIII-lea de un suedez*, în loc. cit., nr. 1-3, p. 1-28 ; nr. 3-4, p. 85-102.

55 Anual, 40.000 de vite se sacrificau pentru cervișul care se vindea la Constantinopol. Oi existau din belșug, iar pieile de miel erau foarte mult apreciate în toată Europa. Alături de boi și oi, în ținuturile Moldovei se creșteau și capre. În zona de munte se prepara cașul și cașcavalul, iar pe lingă stîni se creșteau mulți porci (N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, III, p. 39).

56 *Beitrag zu einer statistisch — historischen Beschreibung des Fürstenthums Moldau*, cf. N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, II, p. 110).

sociale a țării au acordat atenție și gospodăriei țărănești, neglijată pînă atunci. Sulzer afirma, spre exemplu, referindu-se la țărani că fiecare familie posedă pe lângă casă cîte 4-10 porci și peste 20 de păsări⁵⁷.

În strînsă legătură cu aprecierile făcute asupra bogăției de animale, călătorii străini din secolele XV—XVIII au înfățișat în cuvinte pline de admirație abundența și calitatea deosebită a produselor lactate (cașcaval, caș, unt)⁵⁸, precum și a celor de carne (păstramă de vite și de berbec, cerviș)⁵⁹. Domnii moldoveni orînduiau pentru personalul curții domnești, armată și soli „tainuri“, constînd din rații apreciable de carne și produse lactate, iar pentru cai: fîn, orz și ovăz, în cantități îndestulătoare. Cu ocazia organizării conacelor în legătură cu trecerea solilor, locuitorii din localitățile în cauză erau obligați să-i aprovizioneze cu toate cele necesare.

Mărturiile călătorilor străini, deși conțin referiri cu caracter general, surprind, totuși și anumite particularități privind modul de creștere a animalelor, care pot să ne conducă la cîteva considerații de ordin special.

Pentru necesitățile lucrării pămîntului, cît și pentru negoț, locuitorii Moldovei creșteau multe bovine. Erau vestite vitele albe, robuste și nepretențioase la condițiile de climă și de hrană și cele sure, mari și frumoase⁶⁰. Ele se exportau în țările vecine, dar erau valorificate și pe piața internă prin intermediul bilciurilor⁶¹. Bovinele se creșteau pe domeniile boierești, mănăstirești și domnești, dar, mai ales, în gospodăriile țărănești, veniturile realizate din vînzarea lor stînd la baza sistemului de gospodărire. Îngrijirea bovinelor lăsa însă de dorit. Vara erau ținute, așa cum ne spune Niccolò Barsi, la păscut sub supraveghere ori în libertate, iar în timpul iernii stăteau deseori sub cerul liber și mai rar în adăposturi special amenajate⁶². Acest sistem de creștere se dovedește a fi precumpănitor păstoral, fiind axat pe întinderea mare a pășunilor și fi-nețelor și nu atît pe îngrijirea permanentă, sub control, în stabulație, care desigur, impune utilizarea ca hrană, pe lângă fîn și a ovăzului, orzului și a altor produse cerealiere.

Datorită unor condiții geografice favorabile, creșterea oilor era o îndeletnicire importantă. Pe teritoriul Moldovei se găseau pășuni cu iarbă bună în zona munților și în văile Prutului și Nistrului. În aceste două zone de bază pentru practicarea oieritului, pe lângă oile localnici-

57 N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, II, p. 236.

58 V. A. Urechia, *op. cit.*, p. 2.

59 Evlia Celebi amintește de breasla pastramagiilor de vite din Istambul din care cei mai mulți erau „ghiauri, valahi și moldoveni“ (*Călători străini*, VI, p. 347). Samuel Twardowski, scria la 1622 despre pastrama afumată și uscată la soare (*Ibidem*, IV, p. 501).

60 N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, II, p. 55.

61 Rasele cele mai alese de boi creșteau în regiunea Prutului și în sudul Basarabiei, unde era o iarbă subțire, foarte hrănitoare (*Călători străini*, I, p. 402-404).

62 *Călători străini*, V, p. 75).

lor, în număr destul de mare⁶³, se întilnesc turme ale ardelenilor, vara la munte și iarna la șes⁶⁴.

Moldova era vestită, de asemenea, prin mulțimea și frumusețea cailor. Referirile făcute în această privință de cronicarii moldoveni sînt pe deplin confirmate de călătorii străini⁶⁵. Domnii Moldovei, după părerea unor călători (Matteo Muriano, Giulio Ruggerio, Fabio Migananelli) puteau ridica la oaste pînă la 50.000 de călăreți înzestrați cu cai proprii⁶⁶. Graziani, călătorind prin ținuturile moldovene a văzut o mulțime de „cai mici, dar foarte buni la muncă”⁶⁷. Crescuți mai mult liber, ei „nu se prea deprind de grajdul; chiar în mijlocul iernii pasc pe cîmp și învățați de deprinderea zilnică și de nevoie zdrobec cu copita lor, deși nu au potcoave, ghiața ce acoperă iarba”⁶⁸. În veacul al XVII-lea, Niccolò Barsi constată însă interesul locuitorilor pentru îngrijirea și adăpostirea cailor. Mergînd la Iași, el a văzut că fiecare casă „își avea ograda sa cu grajduri pentru vite”⁶⁹. De asemenea, la 1652, Robert Bargrave vizitînd orașul Iași este impresionat de mîndrețea și buna întocmire a grajdurilor, dar mai ales, de „numărul și calitatea cailor, întrecînd cu mult pe cei ai ducelui de Florența sau ai regelui Angliei”⁷⁰. În orice caz, caili au avut parte de o mai bună îngrijire decît vitele cornute mari, oile și porcii, existînd preocuparea de creștere a unor rase alese. Pe domeniile domnești și boierești se creșteau „cai turcești”⁷¹ și cai autohtoni, așa-numita rasă moldovenească, ambele rase fiind prohibite la export. Caili moldovenești erau mult apreciați la Constantinopol și în multe țări europene. Robustețea, rezistența și frumusețea lor erau calități care-i așezau în rîndul celor mai bune rase de cai existente în Europa.

Călătorii străini, la fel ca și cronicarii moldoveni, au constatat că o bună parte din veniturile visteriei domnești proveneau din dările pe vite⁷² și taxele vamale de la tîrguri și iarmaroace⁷³. În viziunea lui Niccolò Barsi, locuitorii țării erau obligați față de domnie cu zeciuiala din toate animalele⁷⁴.

63 Domnii moldoveni trimiteau în fiecare an la Constantinopol peste 60.000 de oi (W. Wilkinson, *An Account of the Principalities of Wallachia and Moldavia*, London, 1820, p. 75-78).

64 Gh. Călinescu, *Paul Beke*, în *Diplomatarium Italicum*, II, p. 352.

65 Mihai Lazăr *Creșterea animalelor în Moldova în viziunea cronicarilor*, comunicare aflată în curs de tipărire, în „Terra nostra”.

66 *Călători străini*, I, p. 169 și 465; vol. II, p. 63.

67 *Ibidem*, I, p. 383.

68 *Ibidem*.

69 *Ibidem*, V, p. 75.

70 Fr. Babinger, *Robert Bargrave, un voyageur anglais dans les Pays roumains du temps de Basile Lupu (1652)*, în loc. cit., p. 184.

71 *Călători străini*, I, p. 199; vol. IV, p. 501.

72 *Ibidem*, III, p. 202; Andreas Wolf susținea că domnii în secolul al XVIII-lea obțineau anual din vîcării 200.000 de piaștri, din care, 40.000 numai din dările pe cai (N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, III, p. 110).

73 Informații în acest sens ne furnizează: Graziani (*Călători străini*, I, p. 382), Erasmus Otwinowski (*Ibidem*, II, p. 120), John Neweberrie (*Ibidem*, II, p. 518), Georgius Dousa (*Ibidem*, IV, p. 87), Paulo Bonici (*Ibidem*, V, p. 20).

74 *Călători străini*, V, p. 80.

În majoritatea cazurilor, călătorii străini au făcut o strînsă legătură între bogăția de animale și structura comerțului exterior al Moldovei. Dacă caii și oile erau animale prohibite la export⁷⁵, în schimb, comerțul cu boi și mai ales cel cu porci era liber de orice restricție. Dar, chiar în condițiile monopolului economic otoman existau numeroase posibilități de practicare a unui intens comerț extern cu vite. Numai în momentele de calamitate naturală sau de distrugerii pricinuite de războaie și invazii străine, comerțul extern stagna trebuind să răspundă, cu precădere necesităților interne și solicitărilor venite din partea Constantinopolului. Uneori ni se înfățișează în descrierile călătorilor (vezi, Simeon Lehati, Johann Wilden, Johann Mayer, Charles de Joppécourt, Evlia Celebi) jafurile și pustiirile produse de tătari, turci sau de armatele țărilor din jur în timpul campaniilor militare, cu care prilej erau scoase din țară numeroase turme de animale⁷⁶. „Să nu fie pustiită această țară — ne spune starețul rus Leontie — alta ca ea nu curînd ai găsi... Pămîntul făgăduinții; tot felul de roduri face“⁷⁷.

O parte din negustorii străini se bucurau de un tratament favorabil, impunîndu-li-se taxe reduse la achiziționarea vitelor. Negustorii armeni, evrei, unguri, sași și raguzani — reușeau să monopolizeze comerțul extern al Moldovei. La 1588, Wiliam Harborne sosea în Moldova, la Petru Șchiopu, în vederea încheierii unei înțelegeri, potrivit căreia negustorii englezi urmau să plătească doar vama de 3% „după cum plătesc supușii lui cît și negustorii din toate neamurile celelalte“⁷⁸.

Antonio Graziani⁷⁹, Blaise de Vigenère⁸⁰, Filip Masson du Pont⁸¹, Giovanni Botero⁸², Paul Beke⁸³, Niccolò Barsi⁸⁴, R. G. Boscovich⁸⁵,

75 *Ibidem*, I, p. 199; W. Wilkinson, menționînd furniturile la Constantinopol dă cifra de 250.000 de oi (N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, III, p. 102), iar Boscovich indică 200—300.000 de berbeci (*Ibidem*, II, p. 186).

76 *Călători străini*, IV, p. 347, 351, 412 și 489. În anul 1651, Vasile Lupu se plîngea în scris hanului tatar că supușii acestuia i-au pirjolit țara, luîndu-i peste „200.000 de vite mari și mici și cai“ (*Călători străini*, V, p. 453).

77 Gheorghe Gh. Bezviconi, *op. cit.*, p. 71.

78 *Călători străini*, III, p. 289-290.

79 *Ibidem*, II, p. 381.

80 Avutul moldovenilor depinde, în special de vite. Ele se vînd la export „nu numai în Ungaria și Rusia care sînt țările cele mai apropiate de dînsii, dar mai trimit în fiecare an un număr însemnat în Polonia, Prusia, Silezia, Boemia, Germania, Italia și Turcia“ (*Călători străini*, II, p. 641).

81 N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, II, p. 54-55.

82 *Călători străini*, IV, p. 575.

83 *Ibidem*, V, p. 276.

84 *Ibidem*, p. 81.

85 Potrivit aprecierilor sale, în fiecare an se vindeau 40.000 de boi grași în Silezia, cu preț bun — 10 galbeni. Urmău ca număr caii, aproximativ 10.000, cu 20—30 ughi calul, pe care străinii îi utilizau, cu precădere la transportul artileriei ușoare cf. N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, II, p. 186). Tot în veacul al XVIII-lea, pe la 1742, un anonim turc spunea că vitele moldovene erau foarte căutate în Rusia, Polonia, Ungaria, Boemia, Silezia și Austria. Mari afaceri comerciale realizau ienicerii turci, unii comercializînd cîte 40—50.000 de oi. Sînt prezentate prețurile la oi, cai, și unt. La Soroca pomenește existența a 18 bilciuri pe an (N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, II, p. 198-200).

Karaczay⁸⁶, Joseph Bohrer⁸⁷, W. Wilkinson⁸⁸ descriu pe larg amploarea schimburilor comerciale ale Moldovei cu țările din centrul și răsăritul Europei. Multe animale erau duse prin trecătorile Carpaților și vândute în Transilvania, care rămîne în toată perioada medievală un client de bază⁸⁹.

În afară de vite, Moldova exporta în multe țări europene brînză, unt, pastramă — alimente mult apreciate de toți negustorii⁹⁰. Vitele erau valorificate prin negoț și pe piața internă. Antonio Graziani⁹¹, John Neweberie⁹², Lestar Gylafi⁹³, Niccolò Barsi⁹⁴, Pietro Deodato Bakšić⁹⁵ ș.a., vorbesc de tirgurile și iarmaroacele din interiorul și de la granițele Moldovei. În secolul al XVIII-lea, Boscovich întilnește mulți țărani vînzîndu-și vitele pentru a realiza banii necesari achitării impozitelor⁹⁶. La iarmaroace, călătorii străini au întilnit mulți negustori polonezi, armeni și greci care cumpărau vite pentru îngrășat, pentru ca apoi să le comercializeze în alte țări⁹⁷. Acest lucru a determinat înlăturarea siste-

86 Moldovenii ar fi vîndut anual, la sfîrșitul sec. al XVIII-lea, 70.000 de oi, cu prețul de 2 lei oaia, 60—70.000 de boi, 20—30.000 de cai (N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, II, p. 276).

87 Austria, după părerea lui Bohrer cumpăra cea mai mare parte din caii de remontă din Bucovina și Moldova (A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, 10, Ed. I. Vlădescu, p. 116).

88 N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, III, p. 102.

89 *Ibidem*.

90 *Ibidem*, II, p. 186, 236 și 240-241; *Călători străini*, IV, p. 575.

91 În orașele principale se organizau în fiecare an cite 7 bilciuri de vite „pe cîmpii foarte întinse, cu mare mulțime de negustori“. Graziani este fascinat de mulțimea boilor, de prețul lor mic și de rapiditatea cu care se încheiau tranzacțiile (*Călători străini*, I, p. 381-382).

92 La Iași, negustorii polonezi aveau o situație privilegiată, plătind pentru fiecare bou sau vacă o vamă de numai 20 de aspri (*Călători străini*, II, p. 518). Paul Beke, nota în anul 1644 că la Iași, era „Piața negustorilor ce roiesc din Asia și țările înconjurătoare, din Scitia, Polonia, Transilvania și chiar Italia (*Ibidem*, V, p. 281). În secolul al XVIII-lea, Boscovich a vîzut în apropiere de Iași, la Scînteia, unde era un vechi vad comercial, multe cirezi de vite ale negustorilor ce neguțau „boi moldovenești“ (N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, II, p. 182).

93 Trecînd prin Cernăuți, în anul 1587, de ziua Rusaliilor, Lestar Ghylafi a vîzut o mulțime de vite aduse la bilci: „peste 30.000 de vite, care prețuiesc 80.000 de florini“. La Cernăuți se găsea vama „cea mare a voievodului moldovean“. Călătorul consideră că ea aducea anual visteriei un venit mai mare de 100.000 de florini. În timpul deplasării sale prin Moldova, Petru Șchiopu îi punea la dispoziție „la fiecare popas doi boi de tăiat și 15 oi și un butoi cu bere“ (*Călători străini*, III, p. 209). Peste un secol și jumătate, la 1739, un negustor rus, ajungînd la Cernăuți într-o zi de bilci a rămas mirat de mulțimea vitelor de tot felul care se vîndeau, pentru a lua apoi drumul spre Breslau, în Silezia și Polonia (Gh. Bezviconi, *op. cit.*, p. 106).

94 La Suceava, „în ziua de Sf. Ioan cel Nou, se deschidea un iarmaroc ce ținea 8 zile, la care venea lume din toată țara“ (*Călători străini*, V, p. 72).

95 Locuitorii din regiunea Cotnari „se ajută mult cu vînzarea vitelor, boi, vaci, oi, cai“ (*Călători străini*, V, p. 23).

96 N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, II, p. 186.

97 *Ibidem*, III, p. 26.

matică a negustorilor localnici de la realizarea unor mari tranzacții comerciale.

Desigur, informațiile oferite de călătorii străini au o sferă problematică de cuprindere restrânsă. Unele știri reflectă realitatea, altele, dimpotrivă, o denaturează. Călătorii din țările vecine Moldovei, cu economii asemănătoare aceleia existente în spațiul carpato-dunărean au prezentat mult mai realist cadrul îndeletnicirilor agrare decât cei veniți din occident, unde prefacerile înnoitoare erau mai profunde⁹⁸. Majoritatea călătorilor străini observând preponderența creșterii animalelor asupra cultivării plantelor, nu au înțeles însă, întotdeauna, legătura firească dintre cele două îndeletniciri economice de bază, legătură determinată de caracterul complementar al acestora, de modul de viață sedentar al populației, de mediul geografic și nivelul tehnic al muncilor agricole. Ceea ce bine au constatat călătorii străini este faptul că, creșterea animalelor mari era determinată, îndeosebi de necesitățile desfășurării muncilor agricole și a transporturilor.

RELATIONS DES VOYAGEURS ÉTRANGERS SUR L'ÉLEVAGE DU BÉTAIL DANS LA MOLDAVIE DES XVIe, XVIIe ET XVIIIe SIÈCLES

R é s u m é

Les relations des voyageurs étrangers, bien qu'elles n'aient la consistance et l'authenticité des documents d'archive, constituent bien sûr une source d'information indispensable pour la connaissance de certains aspects particuliers de l'histoire du peuple roumain. Elles contiennent non seulement des informations politiques, culturelles et militaires, mais aussi une série d'informations intéressantes sur les occupations agricoles des Roumains de toutes les provinces historiques. Venus de pays caractérisés par un certain développement économique et social et guidés par des conceptions propres à cet égard, les voyageurs étrangers sont entrés en contact avec l'espace Carpatho-Danubien avec des réalités nouvelles, sensiblement différentes de celles rencontrées dans leur patrie. En parcourant la Moldavie d'un bout à l'autre, ou seulement certaines régions, les voyageurs étrangers ont constaté partout le caractère agraire de l'économie du pays, matérialisé en une combinaison spécifique des deux occupations principales : la culture des plantes et l'élevage du bétail. Le milieu géographique (relief, végétation, hydrographie, conditions de climat et de sol), la densité relativement diminuée de la population, le niveau technique des outils, l'état déplorable des routes et les invasions étrangères aussi ont imprimé à l'agriculture moldave une direction vers le secteur zootechnique. Les voyageurs étrangers des XVIe, XVIIe, XVIIIe, siècles, sans tenir compte

⁹⁸ Veniamin Ciobanu, *Aspecte ale relațiilor comerciale dintre Moldova și Polonia în secolul al XVIII-lea*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie“ A. D. Xenopol“, Iași, VIII, 1971, p. 120-141.

d'où ils provenaient ou de leur occupation quotidienne, visitant la Moldavie, ont été impressionnés par la multitude des bêtes grandes et petites.

L'existence des zones étendues de pâturage dans les forêts, des clairières et des meules de foin, d'herbe fine, de bonne qualité, ont représenté les conditions de base pour l'élevage du bétail extensivement. Une partie de voyageurs notant la prépondérance de l'élevage sur la culture des plantes n'ont pas toujours compris la liaison naturelle entre les deux occupations principales. Ce qui a été bien compris dans certaines relations de voyage c'est que l'élevage du grand bétail, boeufs et chevaux, était déterminé dans une grande mesure par les nécessités des travaux agricoles et des transports.